

KUTATÁSUNK CÉLJA a régióban élő magyarországi és határon túli fiatalok határról alkotott véleményének a feltérképezése volt. Milyen lehetőségeket és akadályokat jelent életükben a hármashatár? Mi az iskolarendszer szerepe a határok átjárhatóságának, a fiatalok migrációs terveinek és jövőképeinek alakulása szempontjából?

Reisinger (2008) a szlovák–magyar határon átnyúló oktatási kapcsolatokat vizsgálva megállapította, hogy az iskolák egymáshoz való viszonya, határon átnyúló kapcsolatai gyengék, ugyanakkor egyre több diák tanul Magyarországon a határ menti szlovák településekről, és akik Magyarországon érettségiznek, azok elsősorban a magyar felsőoktatást választják.

Kvalitatív kutatásunk két részből áll az iskolai vezetőkkel folytatott félig strukturált interjúkból és az iskolákban tanuló fiatalokkal készített fókuszcsoportos interjúkból. Az egyéni és a fókuszcsoportos interjúk három településen készültek: Szlovákiában a Királyhelmeci Gimnáziumban (Gymnázium Kráľovský Chlmec), Ukrajnában a Beregszászi Magyar Gimnáziumban és a Beregszászi 4. számú Kossuth Lajos Középiskolában, valamint Magyarországon a Sátoraljaújhelyi Kossuth Lajos Gimnázium, Szakképző Iskola és Kollégiumban. A tanulmányban az alkalmazott módszertan ismertetése után az iskolák vezetőivel készült interjúk alapján mutatjuk be az elemzés kontextusát, vagyis a részt vevő iskolák főbb jellemzőit, az iskolák gazdasági-társadalmi környezetét, majd röviden ismertetjük a három ország iskolarendszerének strukturáját, és ennek részeként a határon túli magyar nyelvű iskolákat érintő szabályozást. Ezt követően ismertetjük a fókuszcsoportokban elhangzottakat, majd végül összefoglaljuk a kutatás eredményeit.

A kutatás módszertana

Kutatásunk során (még a fókuszcsoportokat megelőzően) a megkeresett négy középiskola vezetőségének egy-egy tagjával (igazgató, igazgatóhelyettes) készítettünk félig strukturált interjút. Az interjúk során a térség, az adott város, az iskola, valamint a határkutatásunk szempontjából releváns, a gyerekeket érintő környezetet, oktatási rendszert, az iskola határhoz való viszonyát térképeztük fel. A fiatalok véleményét vizsgáló kutatás módszerül a fókuszcsoportot választottuk, mert ezt a csoportos interjúk kutatási módszert tartottuk leginkább alkalmasnak arra, hogy információkat kapjunk a középiskolás korosztály nézeteit, véleményét, tapasztalatait és jövőre vonatkozó terveit illetően (Vicsek 2006).

A terepmunka során kilenc fókuszcsoportot szerveztünk: hármat Sátoraljaújhelyen és minden további helyszínen két-két csoportot. Az iskolák kiválasztásánál arra törekedtünk, hogy a kutatott régióban minél szélesebb spektrumban érjünk el olyan iskolákat, ahol releváns lehet a határ szerepe a diákok életében. Lehetőségeinket azonban behatárolta, hogy mely iskolák voltak hajlandóak részt venni a kutatásunkban. Több intézménnyel vettük fel a kapcsolatot a kutatási tervben meghatározott régióban, de végül négy intézmény vállalta az együttműködést. Így három elit gimnáziumban

és egy átlagos középiskolában szervezhettünk kilenc fókuszcsoporthoz. Ismerve az iskolák esélyegyenlőtlenségeket újratermelő hatását, az elért diákok többségében a jobb társadalmi helyzetben lévő családokból kerültek ki (Gazsó 1982, Róbert Péter 1991).

A fókuszcsoporthoz kialakításához az iskoláktól kértünk segítséget. Az előzetes egyeztetések során azt kértük, hogy lehetőség szerint kor, társadalmi státusz, iskolai eredmények, nem és származás szerint a lehető legheterogénebb csoportokat állítsanak össze számunkra. Magyarországon első körben csak határon túli fiatalokkal, a második körben vegyesen magyarországi magyar, illetve határon túli magyar diákokkal beszélgettünk. Kárpátalján és a Felvidéken csak ukrán, illetve szlovák állampolgárságú diákok járnak az iskolákba; itt az életkor szerint 2 heterogén és 4 homogén csoporttal dolgoztunk. A többi szempont alapján (nem, iskolai eredmény, társadalmi státusz) a csoportok vegyes összetételt mutattak (1. táblázat).

1. táblázat A fókuszcsoporthoz legfontosabb jellemzői

	Fiú	Lány	Honnan	Kor	Csoport
Királyhelmecec 2 csoport	5	16	Döntő többség bejár környező településekről	17–18 évesek	Egy osztály kettébontva
Beregszászi Gimnázium 2 csoport	9	15	Döntő többség bejár környező településekről	14–15 és 17–18 évesek vegyesen	Heterogén csoport
Beregszászi Szakképző 2 csoport	10	11	Kevés bejárós	17–18 évesek	Egy osztály kettébontva
Sátoraljaújhely (ősz) 1 csoport	6	9	Csoport fele bejárós, másik fele kollégista	14–15 és 17–18 évesek vegyesen	
Sátoraljaújhely (tavasz) 2 csoport	7	20	Egyharmad bejárós, egyharmad kollégista, egyharmad sátoraljaújhelyi	14–15 és 17–18 évesek vegyesen	18 határon túli magyar, 9 magyarországi magyar

Noha a kutatásban részt vevő iskolák három hasonló gazdasági helyzetű és méretű településen találhatók, melyek mindegyike a hármashatár közvetlen közelében helyezkedik el, a fókuszcsoporthoz eredményei nem általánosíthatók a határon túli iskolákra. A kiválasztott iskolákba ugyanis főleg jó tanuló, jövőjükéről az átlagnál tudatosabban gondolkodó középiskolások járnak. Mivel mind a kiválasztott iskolák, mind az iskolákon belül a csoportok kialakításának korlátai óhatatlanul szűkítik eredményeink értelmezési kereteit, a kapott eredményeket csak ezen korlátok között tekintjük megbízhatónak és általánosíthatónak.

A fókuszcsoporthoz beszélgetések átlagosan 55–70 percig tartottak. Egyik csoportban sem kellett eltérni a vezérfonaltól.¹ Egy kivétellel engedélyt kaptunk a résztvevőktől a fókuszcsoporthoz hanganyagának rögzítésére. Az érintett iskolák a gyerekek szüleitől, formanyomtatványunk alapján, írásos engedélyt kértek a vizsgálatban való részvételre, amelyeket az iskolák őriznek.

¹ Az egyéni és a fókuszcsoporthoz interjúkat 2011. november 22–24. között Bernát Anikó, Sik Dorka, Simonovits Bori és Szécsi Judit, 2012. május 10–12. között Dész Fanni, Fóti Orsolya, Sik Dorka, Sütő Tímea, Szécsi Judit moderálták. Minden kollégának ezúton is köszönjük a segítséget. A beszélgetés vezérfonalát és a gyerekekkel szervezett fókuszcsoporthoz módszertani sajátosságait az M2.4. fejezetben közöljük.

A fókuszcsoportos kutatás levezetése az elfogadott módszertani megfontolások alapján zajlott (Vicsek 2006), a célcsoport azonban megkövetelte a szokásos szakmai gyakorlat átgondolását. A gyerekekkel végzett fókuszcsoportos beszélgetés esetén különösen fontos a nyugodt környezet kialakítása és az egyértelmű szabályok megfogalmazása. Az iskolák biztosították a helyet a kutatás elvégzéséhez, így a gyerekeket ismerős és biztonságos környezet vette körül. A pedagógusok – egyik csoport kivételével – nem kívántak jelen lenni a beszélgetések során, ami nagyfokú bizalmat jelentett felénk, tovább erősítve a gyerekek közreműködését és szabadságukat véleményük vállalására.

A termeket a frontális oktatás kereteit lebontva közösen rendeztük be, ezzel is elősegítve a meghitt, megnyíló légkör megteremtését. A szabályokat közösen fogalmaztuk meg, a titoktartást, egymás véleményének meghallgatását és tiszteletben tartását a diákok elfogadhatónak tartották. A tegeződés felajánlását pozitívan fogadták, de nem tudták alkalmazni. A bemutatkozásor ismertettük a kutatás célját, és biztosítottuk a résztvevőket arról, hogy „nincs jó és rossz válasz”, „mindenkinek a véleménye egyformán fontos”. A beszélgetés menete úgy zajlott, hogy szabadon szólhattak hozzá a különböző témákhoz, és ahol a helyzet megkívánta (sokan akartak megszólalni egyszerre illetve fontos volt mindenkinek a válasza, pl. továbbtanulási tervek) ott „körbementünk”.

A kutatás helyszínei

A kutatás helyszíneit az oktatási intézmények vezetőinek interpretációja alapján mutatjuk be két szempontból: egyrészt az iskolák alapvető jellemzői, másrészt az iskolákat körülvevő társadalmi gazdasági helyzet alapján.

A négy iskolából három a továbbtanulási arányok objektív mutatói alapján környékének legjobb, legmagasabb presztízsű oktatási intézménye: az igazgatónők elmondása szerint a végzősök zöme Magyarországon tanul tovább, többségük a végzettség megszerzése után nem tér vissza a régióba. Ezzel szemben a beregszászi középiskola végzőseinek további élete árnyaltabb képet mutat. Az iskolák összesen öt igazgatójának, illetve helyettesének narratívájában megjelenik az a fajta frusztráltság, hogy a legjobb diákok távozásával a térségben nem marad értelmiség, ami a régió további leépüléséhez és a határon túl a magyarság eltűnéséhez vezet:

„Az elszivárgás veszélye az, hogy ha nem lesz művelt magyar, nem lesz semmilyen magyar. Minek jönné vissza, mikor nincs munka” (királyhelmeci igh.)

A Királyhelmeci Gimnázium és környezete

A szlovákiai Királyhelmece (Kráľovský Chlmec) a Felső-Bodrogköz legnépesebb települése és regionális központja, lakossága meghaladja a 8000 főt (az iskola igazgatóhelyettese 10 ezer fölértire becsülte a lakosság számát). Többségében magyar nemzetiségű város. A helyi önkormányzat négy magyar nyelvű óvodát és két magyar nyelvű iskolát működtet. A Királyhelmeci Gimnázium fenntartója a szlovák állam. Az igazgatóhelyettes a munkanélküliséget 20 százalékosra becsüli a járásban, mindenhol leépítések vannak. Szerinte a gazdasági helyzet Rozsnyótól nyugatra Pozsony irányába javul, Magyarországon Kisvárdától nyugatra könnyebb munkát találni, északon pedig „kiábrándító a helyzet”.

„Nincs se egy üzem, se egy informatikai cég Érettségivel ülnek otthon munkanélküliek, sőt fiatalok diplomások, akik Kassán végeztek a Technikán, hazajöttek, mert ők itthon szeretnének boldogulni, de nem tudnak, mert nincs itt semmi, nem rúghatnak labdába.” (királyhelmecei igh.)

Az igazgatóhelyettesnek nincs sok ismerete az ukrán–szlovák határon átívelő gazdasági kapcsolatokról, ő maga még nem járt Ukrajnában. Az ukrán határ mentén sok ember használja ki az olcsó ukrán csempészáruban rejlő lehetőségeket. Legális kereskedelem is van a két ország között, ezt azonban inkább hátrányként éli meg az interjúalany, mert a szűkös munkalehetőségeken osztoznia kell Királyhelmeceinek és környékének az ukrán határvidékkel.

A Királyhelmecei Gimnáziumban (1. kép) 4 és 8 évfolyamos gimnáziumi képzés van. Minden évben egy magyar és egy szlovák nyelvű osztály indul mindkét képzésben. Szerettek volna több osztályt indítani, de sokan elmennek már középiskolás korban Magyarországra tanulni, például Sátoraljaújhelyre. A magyar nyelvű osztályokban négy nyelvet tanulnak a gyerekek magas óraszámban: magyart, szlovákot, angolt és (a felső évfolyamokban) még egy választott idegen nyelvet. A szlovák osztályok magyarul nem tanulnak. Az iskolában mindenki tud magyarul, egy-két gyerek jön teljesen szlovák környezetből, szlovák gyerek nem jár magyar tagozatos osztályba. Roma gyerekek egy-kettő van a „jobbik fajtából, ahol már a szülőknek minimum érettségijük van” (királyhelmecei igh). A szlovák osztályba járók is magyarul beszélnek egymással a szünetekben. „Azáltal tanulnak meg ők jobban szlovákul, hogy minden tantárgyat szlovákul kell tanulniuk” (uő).

1. kép A Királyhelmecei Gimnázium épülete

A szülő által kiválasztott alapiskola meghatározza a gyerek iskolai karrierjét: aki magyar osztályban kezd, az nagy valószínűséggel magyar iskolában járja végig tanulmányait. Változó, hogy melyik osztály a népszerűbb, attól függ, hogy milyen a családok stratégiája, a szülők tapasztalatuk, boldogulási lehetőségeik alapján adják magyar vagy szlovák alapiskolába gyereket.

„Kulcsszó az érvényesülés, saját sorsa alapján érvényesült-e, vagy sem. Én magyar iskolába jártam, férjem szlovákba, és mindenki hozta a saját példáját, és nehéz volt megegyeznünk, mert ő ügyvéd, én meg tanár és igazgatóhelyettes, kicsit lavíroztunk a kettő között, de én győztem. Ő mondta a saját érveit, én meg az enyéimet.” (királyhelmeci igh.)

Az európai uniós forrásokból nemrég újjították fel az iskola épületét, osztálytermeit, számos közösségi teret alakítottak ki, ami élhetővé és barátságossá teszi az iskolát. Nemcsak a legújabb informatikai eszközökkel szerelték fel, hanem a közös társalgókban tévé, pingpongasztal is segíti a fiatalokat abban, hogy megszeressék iskolájukat.

Sátoraljaújhely és a Kossuth Lajos Gimnázium, Szakképző Iskola és Kollégium

Sátoraljaújhely 16 ezer fős város, közvetlenül a magyar–szlovák határ mellett. A városban és környékén is magas a munkanélküliség, a régió egészére jellemző problémák itt is megjelennek. Szlovákia euróövezethez való csatlakozása óta Szlovákiából sokan járnak át vásárolni. A sátoraljaújhelyi Tesco a környék legnagyobb bevásárló helye. Dolgozni, tanulni is sokan járnak át a környező szlovákiai falvakból.

A 670 diákot számláló iskolában (2. kép) idegenforgalmi és egészségügyi szakképzés, valamint művészeti alapképzés folyik.

2. kép A Kossuth Lajos Gimnázium, Szakképző Iskola és Kollégium épülete

A két tanítási nyelvű idegenforgalmi szakközépiskola két célnyelve a német és a szlovák 1995 óta, ez az érettségi bizonyítványban is szerepel.

„... pontosan azért szlovák célnyelven, hogy a határon túl élő magyar családok gyerekei számára oktatási lehetőséget biztosítsunk. Ez az oktatási lehetőség jelenti a szakmát, az idegenforgalmi ismeretek elsajátít-

tását és jelenti a szlovák nyelv megerősítését, hiszen ezek a határon túli diákjaink magyar anyanyelvűek, de nyilván szükségük van ottlétükből adódóan, hogy a szlovák nyelvet is jól beszéljék.” (sátoraljahelyi igazgatónő 1)

Bár azzal a szándékkal kezdtek az idegenforgalmi képzésbe, hogy a szlovák ajkú fiatalok számára lehetőséget teremtsenek a szlovák alapiskola folytatásaként az anyanyelv gyakorlására, de szlovák anyanyelvűek nem járnak az iskolába.

A határ mint téma nem szerepel az oktatási programban és az iskola profiljában, csak a nyelvtanításban jelenik meg. A határ közelsége ellenére sem tanulnak a gyerekek bővebben a két szomszédos országról.

Az iskola életében tavaly tavaszhoz képest két fontos változás történt. 2011. augusztus 1-jétől három középiskolát összevontak. A Kossuth Gimnázium lett a központi iskola, új igazgatóval. Beolvasással megszüntettek két szakközép- és szakképző iskolát, bár az önálló szakmai vezetésük megmaradt. A már összevont, 1400 tanulót befogadó iskola fenntartója 2012. január 1-jétől a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Kormányhivatal. A városban még egy gimnázium kezdte meg a működését, amely konkurenciája lehet a Kossuthnak a határon túli diákok tanítását illetően is. Előnye, hogy általános iskolát és kollégiumot is működtet, egyházi normatívát kapva színvonalasabb, infrastruktúrában gazdagabb oktatást tud kínálni. Sárospatakon új megyei fenntartású gimnázium épült, és kezdte meg az új tanévet. Mindezen változtatások hatására a Kossuth a gimnáziumi képzést szeretné erősíteni.

„...vannak dicsekedni valóink, nem mondhatnám, hogy nincsenek (például egy diákunk az OKTV biológia 9. helyezette), de a tényekkel mi sem tudunk mit csinálni. Eddig sikerült megőrizni a 200 éves patináját az iskolának, de most nem tudjuk mi lesz, (...) a demográfiai hullámvölgy is most éri el a középiskolákat. (...) Most nem az állami a legolcsóbb...” (sátoraljajhelyi igazgatónő 2)

Az iskolaegyesítés, a fenntartóváltások, a közoktatási és felsőoktatási törvények változásai feszültségekkel járó folyamatok, melyek sok nehézséget és bizonytalanságot okoznak. A fenti változások átrendezik az erőviszonyokat, az iskolák közötti sorrendet és a presztízsrangsort.

Beiskolázáskor az iskola dolgozói utaznak át a határon túli iskolákba, a határ menti településekre. *„Átme gyünk, és elmondjuk, miért vagyunk jók”* (sátoraljahelyi igazgatónő 1). A szülők örömmel jönnek az ilyen bemutatókra, s a *„szakmai-ság és boldogulási lehetőségek”* (uő) miatt választják az iskolát. Ugyanakkor a magyarországi tanulmányokhoz tartózkodási engedély szükséges, ami a családokra jelentős pénz és időterhet, ügyintézését ró.

Minden évben sokan jelentkeznek a határon túlról az iskolába, elsősorban Szlovákiából, főleg idegenforgalmi képzésre. A tavalyi tanévben 50 tanuló, az idén 47 fő volt határon túli. Egy-két kárpátaljai diák is van az iskolában az egészségügyi képzésre járók között. Minden évfolyamba kb. 10 felvidéki magyar tanuló jelentkezik, a tanulói összlétszám 10 százalékát sem éri el, az igazgatónő mégis jelentősnek értékeli a számukat.

„A meghúzott határhoz közeli helyekről, például Királyhelmecről, Nagytárkányból, Kiskövesdről, Nagykaposról, Tiszacsernyéről és Bodrogszerdahelyről érkeznek a diákok.” (sátoraljajhelyi igazgatónő 1)

A határon túlról érkezők többsége kollégista. Alapiskolájukat (9 évfolyamos) jellemző módon magyar iskolában végezték, szeretnének magyarul tovább tanulni. A környező településeknek a város közelebb van, mint a szlovákiai városok magyar nyelvű középiskolái.

Az igazgatónők szerint a határon túli diákok nem alkotnak zárt csoportot, aktívak, hamar beilleszkednek. A szlovák oktatási rendszer miatt egy évvel idősebbek, a teljes feloldódáshoz azonban szükség van 2–3 évre. Tanulásban vannak nehézségeik, magyar nyelvben lemaradásaik, a szlovák nyelvet könnyebben sajátítják el. Különösen a reáltárgyak tanulása okoz nehézséget, főleg a fogalmak miatt, itt nagy hiányosságaik vannak a magyar nyelvből. A diákközösségekben nincs jelentősége, hogy ki honnan jön, megkülönböztetni csak a dallamosabb beszédük, enyhén eltérő írásmódjuk alapján lehet őket. Nincs megkülönböztetés a tanárok részéről sem, akik között szintén van áttelepült, vagy óraadó határon túli magyar. *„Olyan, mintha mi lennénk, egyszerűen nem úgy, nem téma, hogy határon túliak, nálunk ez természetes”* (sátoraljaújhelyi igazgatónő 1). Az új igazgatónő tapasztalatai szerint a határon túli diákok *„szabadosabban nyúlnak alkoholhoz, gyógyszerhez, cigarettához”*, lehetséges, hogy mégis van az „áttelepülés” miatt szorongás bennük, s ily módon próbálják ezt csökkenteni.

Határon átvélő kapcsolataik főleg hivatalos, iskolai tanulmányi versenyek mentén vannak, a nagykaposi, nagymihályi, kassai és királyhelmeci iskolákkal, de ezek a kapcsolatok esetlegeseek, konkrét versenyekhez, tanulmányutakhoz kötődnek. A Szép Magyar Szó Országos Verseny *„nagyon nagy színvonalú országos esemény”* (sátoraljaújhelyi igazgatónő 1), a magyar anyanyelvi mozgalom része. A verseny döntőjének helyszínét minden évben a Kossuth Lajos Gimnázium biztosítja. Az iskola számára ez nagy megtiszteltetést és megbecsültséget jelent, maga a verseny kétnapos, a résztvevők a határon túli és magyarországi versenyre benevezett középiskolák döntősei.

„Együtt laknak a kollégiumban, az elszállásolás együtt történik, mindenképpen kapcsolatba kerülnek egymással.” (sátoraljaújhelyi igh. 1)

Beregszász, a Beregszászi Magyar Gimnázium és a Beregszászi 4. számú Kossuth Lajos Középiskola

Beregszász (ukránul Berehove, oroszul Beregovo) városában 26 ezren élnek, és ebből a legutolsó népszámlálási adatok alapján a népesség kb. fele vallja magát magyarnak. A város a beregszászi 53 ezer fős járás központja. A városban négy magyar általános és középiskola működik, és a környező falvakban is van magyar nyelven oktató általános és középiskola.

A Beregszászi Magyar (nem hivatalosan a Bethlen Gábor) Gimnázium húsz éve indult újra, de

„...nem abban az épületben, ahol korábban (...) volt nekünk egy szép, patinás épületünk, ott ma egy ukrán gimnázium működik, a II világháború után jött az orosz uralom, majd az ukrán, és nekünk azt nem adták vissza.” (beregszászi gimnázium igh.)

A Beregszászi Magyar Gimnázium (3. kép) egyszerre követi a magyar és az ukrán tantervet is: az első négy évben a bővített állami tantervet követik.

3. kép A Beregszászi Magyar Gimnázium épülete

„Programunk kicsit széles körű, mert mi a magyar tantervet is követjük, az ukránt kicsit kiegészítjük, pót-órákat tartunk.” (uő)

A második négy évben minden diáknak szakosodnia kell reál vagy humán irányba. Az iskolában 380 magyar származású gyerek tanul. Ukrán anyanyelvű gyerek nincs, és mindössze egy-két vegyes házasságból származó tanulója van az iskolának. A környéki járásból bejárósak a gyerekek, de 75 gyerek távolabbi járásból származik, ők kollégisták. A gimnáziumba negyedik elemi után kerülnek be a gyerekek. A felvételi matematikából és magyar nyelvből van. Különbözeti vizsgával nyolcadik osztály után is van lehetőség az iskolába bekerülni.

Az ukrán iskolarendszerben eddig négy, illetve nyolc évfolyamos képzés folyt, de 2012-től a törvényi szabályozás módosítása miatt át kell állniuk a három-, illetve hétéves képzésre. A jelenleg harmadikos gimnazistáknak ezért egy év alatt kell megtanulniuk az utolsó két év anyagát, ami nagy terhet ró mind a harmadikos diákokra, mind a tanáraikra.

„Nekünk is fejet kellett hajtanunk a jogszabályok előtt. Utóbbi időben annyi változás volt. Az ukrán rendszerváltáskor nekünk hagyták valamiért a 12 évfolyamot, azután ők is áttértek, és végképp nem zavartunk, és most nem tudtuk kivédeni.” (uő)

A Kossuth Lajos Szakközépiskola több mint százéves (4. kép), és a vizsgálat idején 442 gyerek járt ide. Tizenegy évfolyamos oktatás folyik, az ukrán oktatási rendszernek megfelelően három szinten. „...sima népiskola vagyunk...” (beregszászi szki igazgatónő). A diákok az elemi iskolai szint (4 osztály) után jelentkezhetnek át a Bethlen Gimnáziumba, arányuk azonban csekély. Mértéke változó, van olyan év, hogy senki sem vált iskolát, és van, hogy tíz gyerek jelentkezik át. Jellemzőbb, hogy 9. osztály után váltanak iskolát, szakmát tanulnak (amit a 11. osztály után is megtehetnek.)

Származásukat tekintve:

„...inkább vegyes házasságokból jönnek a gyerekek, szóval vannak olyan nevék, ami arra utal, hogy ezek nem magyar gyerekek, de ezek magyar gyerekek, vagyis félmagyar gyerekek, vegyes házasságból...” (beregszászi szki igazgatónő)

4. kép A Kossuth Lajos 4. számú Szakközépiskola épülete

Az iskolának számos határon átnyúló kapcsolata van, és nem csak más iskolákhoz kötődően. Egy kisvárdai civil szervezettel közösen pályáznak, szerveznek programokat a határon túlra, és egy kecskeméti alapítvánnyal több mint tízéves a kapcsolatuk, általuk főként nemzetközi táborokban, sportversenyekben vesznek részt. A magyarországi iskolák közül a budapesti Teleki Blanka Gimnáziummal, valamint egy vásárosnaményi iskolával van kapcsolatuk. A rendszeres kapcsolatok kialakítását megnehezíti a határon való átkelés bürokratikus volta.

„Mindig van valami... útlevelproblémánk van..., vízumproblémánk van..., busz- vagy pénzproblémánk van...” (beregzsászi szki, igazgatónő)

Iskolarendszerek

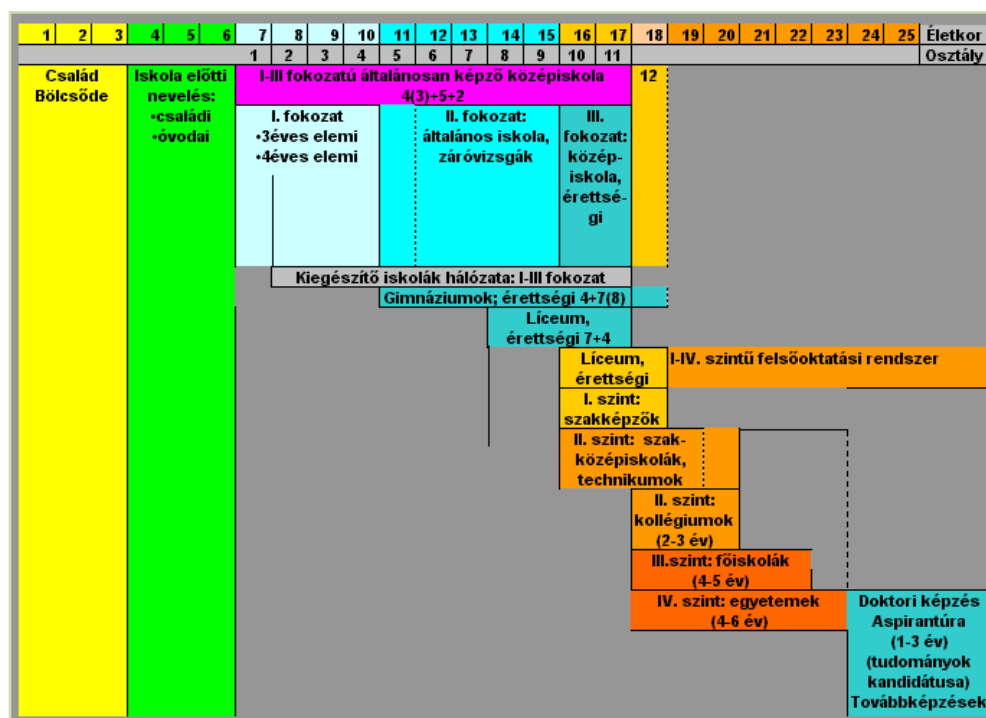
Az ukrán–szlovák–magyar iskolarendszer, s az előbbi két esetben a magyar iskolák helyzete sokban különbözik, ami kihat a fiatalok és szüleik határral kapcsolatos viselkedésére is.

A **szlovák** oktatási rendszer hasonló a magyarhoz, van azonban néhány – a témánk szempontjából a gyerekek iskolaválasztási megfontolásaira kiható – különbség. A szlovák iskolarendszerben a tanítás hatéves korban kezdődik az alapiskolában, ami lehet magyar, illetve szlovák nyelvű. A középiskola 4 vagy 8 osztályos, szintén választható nyelvel. A középiskolában mindenki tanul angolt és még egy idegen nyelvet. A magyarul tanuló osztályokban a szlovák nyelv is kötelező, azonban nem idegen nyelvként, hanem államnyelvként tanulják (a nyelvtan és nem az idegen nyelv tanulásánál megszokott nyelvi készségek fejlesztése áll az oktatás középpontjában). A szlovák érettségi tárgya a szlovák, az

angol és egy választott nyelv, ez utóbbi a magyar anyanyelvű tanulóknak általában a magyar. A magyar tannyelvű intézmények számának növekedése ellenére az iskolákban magyarul tanuló diákok száma és aránya is csökken. Reisinger (2008) adatai szerint: míg 1994-ben 63 506 diák, addig 2005-ben közel 51 ezer diák tanult magyarul.

Az ukrán oktatási rendszer jelenlegi struktúrája nagyon bonyolult (1. ábra). Három fokozatra osztott az általánosan képző iskolai rendszer: az első fokozat az elemi iskola, második az általános iskola, a harmadik a középiskola az érettségivel. Különböző szakiskolák, líceumok illeszkednek ebbe a struktúrába. Különbség van a középiskolai és a gimnáziumi érettségiben, ez két külön fokozatot jelent. Beregszászon mindkét típusú érettségi megszerzésére van lehetőség magyarul. Az általános és a középiskolai képzés együttesen 11 éves. Az oktatási rendszer reformjának részeként 2012-ig kellett volna bevezetni a 12 osztályos képzést, de 2010-ben az ukrán parlament elfogadta az oktatási törvény módosítását, amely eltörölte ezt a változtatást. Hasonlóan a szlovák oktatási rendszerhez, az általános iskolai képzés folyik magyar és ukrán nyelven is. A magyar iskolákat választó diákok az ukránt államnyelvként tanulják. A szakképzés ukrán anyanyelven folyik az alapiskola elvégzése után.

1. ábra
Az ukrán oktatási rendszer jelenlegi struktúrája

Forrás:
<http://mek.niif.hu/01900/01946/html/index.htm>

Bár nem kérdeztünk rá, a továbbtanulás téma kapcsán mindkét beregszászi fókuszcsoportban előkerült az ukrán felsőoktatási rendszert átszövő korrupció.² Nyílt titok, hogy képesítést, oklevelet lehet pénzért szerezni. Tudják a „tarifákat”, mennyibe kerül egy felvételi vizsga vagy egy dolgozat. A helyzet zavarja őket, demoralizálóan érzik, hogy nem

² A gyerekek egymást túllícitálva számoltak be a hétköznapi korrupciós történetekről, melyeket az orvosi műhibák részletes taglalásánál moderátorként le kellett állítanunk.

a teljesítmény, hanem a pénz dönt az élet szinte minden területén. Ez a típusú korrupció a magyar nyelvű egyetemeken is jelen van, nem csak az ukrán nyelvűeken.

„A vizsgákért is több helyen kell fizetni, mert akik jobbak, gazdagabbak és odaadják a pénzt, akkor neked is oda kell adni a pénzt, hogy bent maradj. Szóval nem annyira számít itt a tudás...” (beregszászi diák)

„Az autóvezetési vizsgán nem engednek át pénz nélkül.” (beregszászi diák)

„Ezért van a sok tudatlan orvos, és műhibaper a kórházakban.” (beregszászi diák)

„Van, aki 18 évesen olyan diplomát vett, amit 24 éves kor előtt nem is lehetne elvégezni.” (beregszászi diák)

„Lehet tudni, kit lehet megvenni és kit nem.” (beregszászi diák)

Az ukrán korrupció kérdése a szlovák–magyar határ két oldalán élőkkel folytatott beszélgetések során is előjött – más kontextusban.

A **magyarországi** iskolarendszer átalakulását érintő legfontosabb változások a sátoraljaújhelyi gimnáziumra is kihatnak. Különösen a szakképzési idő lerövidülése (3 év alatt szakmunkásvizsga), az iskola-összevonások, a fenntartó változása, valamint az egyház szerepének növekedése az oktatásban is jelentős változásokat hoztak az iskola életében.

A határ mellett két egészségügyi szakközépiskola nyílt Szlovákiában, emiatt az iskola tart a konkurenciától, de ennek még nincs látható jele. A Királyhelmeci Gimnáziumot nem említették mint a sátoraljaújhelyi iskola versenytársát, de az interjúk és fókuszcsoportokban elhangzottak alapján egyértelmű, hogy a két iskola verseng a diákokért. A határon túlról felvételezők pluszpontot kapnak, ami előny a Magyarországon érettségizőkkel szemben. Ráadásul a Magyarországon tanulók vesztenek egy évet, mert Sátoraljaújhelyen ötéves a képzés. A sátoraljaújhelyi iskola rosszabbul felszerelt, mint a felvidéki, és lehetőségük korlátozottabb a szlovák felsőoktatásba bekerülést illetően. A magyarországi iskola szerint azonban az utak mindkét ország felsőoktatásába nyitva állnak a gyerekek előtt.

„Az a nagy probléma, hogy a mieinket [királyhelmeci diákok] felveszik Magyarországon, mert pluszpontot írnak azért is, mert innen megy. Őket [sátoraljaújhelyi diákok] pedig, ha nem veszik fel valamilyen módon, lemaradnak, visszajönnek ide, és nem történik velük semmi, mert hátrányban vannak, mert nincs szlovák érettségijük. És valahogy ezt a szülők nem tudják megmagyarázni, vagy nem tudatosítják, vagy mindenki azt gondolja, hogy mindenki zseni lesz? Nem tudom, de szerintem nagyobb hátrányban vannak azok a gyerekek, akik nem valami szuper gyerekek. Ha idejön, akkor több lehetőség kínálkozik a számára.” (királyhelmeci igh.)

„Erősítsék anyanyelvüket, de a szlovák nyelvet is elsajátítsák. Így tanulhatnak tovább Magyarországon, vagy ha úgy hozza a szükség, a kényszer vagy az óhajuk akkor Szlovákiában is, (...) mivel az iskola kétnyelvű érettségit ad.” (sátoraljahelyi igazgatónő)

Határ-identitás-jövő

Milyen közös és eltérő jellemzői vannak a hármashatár mentén tanuló középiskolás diákok gondolkodásának a határral kapcsolatos olyan dimenziókban, mint az oktatás és a határon túli világ, a határ szerepe a diákok életében, a határ hatása a diákok identitására és jövőképre?

Az iskolához, az oktatáshoz és ezen belül a nyelvoktatáshoz való viszony

A diákok mindhárom településen szeretik az iskolájukat, szívesen járnak oda. Az oktatás színvonala, az iskolák presztíze és a határokon átnyúló továbbtanulási perspektívák miatt a gyerekek és családjaik komoly erőfeszítéseket tesznek, hogy bekerüljenek ezekbe az iskolákba, és identitásuk fontos részévé válik, ha ez sikerült. Különösen igaz ez a tudatos iskolaválasztás a Beregszászi Magyar Gimnázium diákjaira.

„Nehéz iskola, mert sokat kell tanulni, de aki idejár, az kiváltságosnak érezheti magát.” (beregszászi gimn. diák)

A családoknak már a gyerekek iskolarendszerbe való belépésekor választaniuk kell, hogy magyar vagy ukrán/szlovák nyelvű alapiskolába kezdik meg tanulmányaikat, s ez meghatározza továbbtanulási lehetőségeik irányát. A kárpátaljai magyar közösségekben elvárás, hogy magyar iskolába járjon a gyerek.

„Engem tudatosan szántak ide.” (beregszászi gimn. diák)

„Egy magyar gyereknek nem jó, ha ukránul tanul.” (beregszászi gimn. diák)

Ugyanakkor sok gyerek említi, hogy családi, illetve baráti körben vannak, akik tudatosan az államnyelven oktató alap-, majd középiskolát választják.

„A barátnőm is ide szeretett volna jönni, de szülei nem engedték, mert ők azt gondolták, ukrán iskolával jobban tud boldogulni.” (beregszászi gimn. diák)

„Ismerősöm hatodikos, és ukrán iskolába kezdte anyanyelvi szinten, ezért jól tudja az ukránt.” (beregszászi gimn. diák)

„Úgy érdemes menni, ha a családban valaki tudja az ukránt.” (beregszászi gimn. diák)

„Több haverom jár ukrán iskolába, és sok helyen az ukrán iskolába járó gyerekek fele magyar.” (beregszászi gimn. diák)

A szakközépiskolában a gimnáziummal szemben több a vegyes házasságból származó, vagy ukrán baráti kapcsolatot ápoló gyerek, ebből fakadóan a csoport fele tud ukránul.

„Szüleimtől tanultam.”(beregszászi szk. diák)

„Édesapám ukrán, apu nem nagyon ért magyarul, ha otthon van, inkább ukránul beszélünk.” (beregszászi szk. diák)

„Egyik nagyon jó barátnőm ukrán, egyáltalán nem beszél magyarul.”(beregszászi szk. diák)

„Apu is tud ukránul, mivel itt lakunk, kell.” (beregszászi szk. diák)

„Mindenki tudja, hogy jobb lenne megtanulni ukránul.” (beregszászi szk. diák)

„Vannak ukrán barátaink, emiatt néha akkor is ukránul beszélünk egymással, ha ketten vagyunk” (beregszászi szk. diák)

Az ukrán nyelvtudás megszerzését befolyásolja a lakóhely típusa is. A faluról származók etnikailag homogén környezetből érkeztek, ahol szinte kizárólag magyarok élnek, ők nem beszélnek ukránul, míg a Beregszászon lakók inkább elsajátították az ukrán nyelvet.

A megkérdézett királyhelmecei diákok is magyar alapiskolába jártak, ami meghatározza továbbtanulásuk irányát. Ellentétben Kárpátaljával, Szlovákiában a határ jelentősége sokkal kisebb a gyerekek életében. Mivel Szlovákia és Magyarország EU-tagország, kevésbé kell a családoknak már a gyerekek fiatal korában tudatos, életre szóló döntéseket hozni. Mivel több csatornája van az egyéni boldogulásnak, szabadabban adhatnak időt maguknak, hogy eldöntsék, merre vezessen a fiatalok élete, nem kell korán meghozni a nagy tehetetlenségi erejű döntéseket. Az iskolaválasztásban a nemzetiség és a nyelvtudás mellett jobban tetten érhetők más dimenziók, mint például az érdeklődésnek megfelelő szak választása, a földrajzi közelség vagy az előzetes pozitív tapasztalat. Sokan említik, hogy testvéreiket követve kerültek az iskolába.

„Nem voltak konkrét céljaim. Gimi, aztán meglátjuk.” (királyhelmecei diák)

„Szakiskolába szerettem volna menni, de a környéken nem volt olyan szak, ami érdekelne” (királyhelmecei diák)

„Közelebb van, mint sátoraljaújhelyi vagy a kaposi.” (királyhelmecei diák)

„Sokkal jobban tudjuk fejleszteni az anyanyelvünket.”(királyhelmecei diák)

„Három idősebb testvérem idejár, ők ajánlották.” (királyhelmecei diák)

Királyhelmeceen a szlovák osztályokkal jó a viszonya a fókuszcsoportban résztvevőknek. Beregszászon ez a kérdés nem merült fel, mivel csak magyar nyelven folyik az oktatás.

„Csak papíron szlovákok, magyarul beszélnek.” (királyhelmeci diák)

„Nagykaposról együtt járunk mindkét osztályba, fura lenne ha nem lennénk jóba.” (királyhelmeci diák)

„Annak előny, aki itt akar tanulni, annak, aki Magyarországon, annak nem.” (királyhelmeci diák)

A sátorlajújhelyi fókuszcsoportban több királyhelmeci diák is volt, ezért külön rákérdeztünk, hogy a királyhelmeci csoportok résztvevői gondoltak-e arra, hogy középiskolai tanulmányaikat Magyarországon végezzék, és ha igen, milyen szempontok alapján mérlegeltek. Négy okot neveztek meg: Magyarországon kötelező a matematika érettségi, sok többletkiadással jár Magyarországon tanulni, spórolnak a felsőoktatás költségeire és a magyarországi képzés egy évvel hosszabb.

„Felmerült bennem, de szüleim lebeszéltek, felesleges pénzkidobás, hogy csak hétvégén járjak haza és kollégista legyek. Jobb így, hogy közelebb vagyok.” (királyhelmeci diák)

A sátorlajújhelyi diákok körében is megfigyelhető a tudatos iskolaválasztás. A Magyarországon tanuló felvidéki fiatalok már meghozták a döntést, és lehetőségeikből adódóan lépéseket is tettek a magyarországi továbbtanulás érdekében. Anyagilag megterhelő Magyarországon tanulniuk, számos bürokratikus procedúrán kell átjutniuk. A kollégisták a családtól való korai elszakadást is említik, mint a cél érdekében hozott áldozatot.

A határon túli gimnáziumok nagy hangsúlyt fektetnek a nyelvtanulásra. A diákok osztályaiban magyar nyelven folyik a tanítás, emellett kötelező az államnyelv tanulása. A két város többségében magyar ajkú, a tanulók a mindennapi életben nem használják az állami nyelvet, ezért nehézséget okoz ennek elsajátítása az iskolában. A tanterv feltételezi a nyelvtudást, ezért az államnyelvnek az irodalmát, nyelvtanát (szótan, mondattan stb.) tanulják. Kárpátalján a fiatalok szerint szüleik jobban tudnak oroszul, mint ők most ukránul, de az orosznyelv-tudás inkább negatív, mint pozitív Ukrajnában, a tanárok megszólják őket, ha orosz szavakat használnak ukrán beszéd közben.

„Ez is orosz, ez is orosz szó és 6-ost kaptam.” (beregszászi diák)

„8 éve tanulok ukránul, németül csak három éve, és jobban beszélek németül. Az a baj, hogy úgy tanuljuk az ukránt, hogy a nyelvtant. A fakultatív az, amikor a beszédkézség megy, de nyelvtanozunk sokat, amikor megadnak egy mondatot, és alá kell benne húzni az alanyt, az állítmányt, és még a mondatot se értjük.” (beregszászi diák)

„Sokszor szégyellek beszélni.” (beregszászi diák)

„Bevezette az állam, hogy kis dolgozatokban be kell számolni, hogy tud az ember, és az elég nehéz.” (beregszászi diák)

Feltételeztük, hogy a fiatalok számára a kétnyelvűség pozitív lehetőségként jelenik meg, de a fókuszcsoportokban elhangzottak: a szülők általi iskolaválasztás, saját tapasztalataik a nemzetiségi feszültségekről, a jövőbeni terveik és a gazdasági körülmények felülírják ezt.

„Unokatestvéreim közül mindenki szlovák iskolába jár, és nagyon nehezen ment nekik (...) nem azért, mert hülyék voltak, de otthon magyarul beszélnek, magyarul gondolkoznak, és a szakkifejezések például matematikából magyarul jutottak az eszébe, de szlovákul kellett mondani az iskolában, emiatt nagy nehézségeik voltak.” (királyhelmeci diák)

„Lehet, hogy nekünk is kell majd a szlovák, ha például műszakira megyünk, akkor meg kell tanulnunk ezeket a szavakat újra... Persze tudok valamennyit szlovákul, de nem annyira. De valószínű nehezebb dolgunk lesz, mint aki Kassán tanult, aki tud szlovákul.” (királyhelmeci diák)

A királyhelmeci és a beregszászi gimnazisták céljai között a más országban való boldogulás szerepel, így nincsenek motiválva, hogy megtanulják az államnyelvet. A kisebbség-többség közötti konfliktus is generálja, hogy nem lehetőségként élik meg, hogy ők kétnyelvűek legyenek, hanem hátrányként és kényszerként, a magyar identitásuk csorbításaként. Hozzáállásuk hasonló a rendszerváltás előtt, Magyarországon tapasztalható kötelező orosz nyelv tanulásához, vagyis a passzív rezisztencia miatt sok iskolai óra felesleges időtöltés csupán, s nem tanulnak meg egy nyelvet, amire az életükben akár szükség is lehet majd.

„Az ukrán a hivatalos nyelv, aki itt akar maradni, annak érdemes.” (beregszászi diák)

„Azt mondják, hogy nekik könnyebb lesz itt elhelyezkedni.” (beregszászi diák)

„Ha Ukrajnában éltek, tudnotok kell ukránul. És az a baj, hogy igazuk van.” (beregszászi diák)

„Azért tanulnak szlovákul, hogy jobban tudjanak itt érvényesülni.” (királyhelmeci diák)

„Annak jó szlovák osztályba járnai, aki itt akar boldogulni.” (királyhelmeci diák)

„Szerintem nem olyan szinten tanítják itt az ukránt, hanem úgy, mintha eleve tudnánk ukránul, és már csak fejleszteni kellene, de én egyáltalán nem tudok ukránul, vagyis csak nagyon keveset, és ha itt maradnék, ahhoz nekem nagyon sok minden kellene.” (beregszászi diák)

Azok a diákok, akik Sátoraljaújhelyen tanulnak, azaz már átlépték a határt, különösen nagy ellenérzéseket táplálnak a szlovák nyelvvel szemben. Olyan jelzőkkel („csúnya”, „nehéz”, „bonyolult”, „felesleges”) illetik a szlovák nyelvet, ami megerősíti őket abban, hogy nem érdemes ezt a nyelvet tanulni, energiát fektetni bele.

„Most jöttem rá, hogy nem szeretem a szlovákot, nem az embereket, hanem a nyelvet, mert nem tudom megtanulni. A német jobban érdekel.” (sátoraljaújhelyi diák)

„Magyarország, jobb, mert magyarul beszélnek, sokkal jobban megértem az embereket.” (sátoraljaújhelyi diák)

A szabadon választott idegen nyelvet fontosnak tartják, valós lehetőségként élik meg tudását, és jelentős energiákat fektetnek elsajátítására.

A határ szerepe a diákok életében

Megfigyelhető az erős kötődés a településhez, ahol születtek, de nagyfokú az elvágódás is Magyarországra és a tább világba, ahol jobb életet remélnék.

„Én szeretnék maradni, ha nem is ott Felvidéken lakni a szüleimmel, de a határhoz közel, de mindenképpen Magyarország. Ha tehetném, ott laknék a szüleimmel a szülőfalumba, mert, hogy mondjam... van egy magyar együttes, a Kárpátia... »Drága felvidék, édes otthonom, sújtson megvetés, ha ezt elhagyom«, és amikor ezt meghallottam... Szeretnék ottmaradni, nagyapám is ott él, nagyanyám ott van eltemetve.” (sátoraljaújhelyi diák.)

„Nagy terveim nincsenek. Budapestre vagy Miskolcra elmennék, inkább hiányozna ez a környék, nagyon húz ide minden, de kíváncsi vagyok arra, hogy milyen ott az élet, hogyan állnám meg a helyem. Kíváncsiág van bennem.” (királyhalmeci diák)

Az összes diák egyöntetűen megfogalmazta, hogy unalmasnak találják saját városukat, nincsen lehetőségük szórakozásra, kultúrára, alig vannak fesztiválok, koncertek. Kárpátalján azonban ez kevésbé jött elő, mivel a tanulók nagyon leterheltek, átlagban napi 7 órájuk van, és sokszor estig kell készülniük másnapi óráikra.

„Nem szeretem, mert kevés a lehetőség, és rosszul vagyok attól, hogy ha elmegyek iskolába, vagy elmegyek buliba vagy bármilyen rendezvényre, ugyanazokkal az emberekkel vagyok körülvéve. Engem megfojt.” (királyhalmeci diák)

„Szeretek a kistelepülésen lakni, csak nincsenek programok, falunap, mert állítólag nincs pénzük. Idősebb testvéremnek nincs korosztálya ott. Meg azt utálom benne, hogy mindenki hátra szúrna mindenkit, de amúgy jó.” (királyhalmeci diák)

„Itt nincs munkalehetőség ezen a környéken.” (sátoraljaújhelyi diák)

A megismert, Magyarországon, illetve Királyhalmecen tanulók narratívájának közös központi elemei egyrészt a kistelepülés hétköznapijainak érzékelt unalma és a cigányokkal kapcsolatos negatív ítéletek, érzések. Ezek a szempontok Beregszászon nem jöttek elő a beszélgetések során.

Kárpátalján kevésbé, de Felvidéken egyértelműen megjelent, hogy a városban nincs konfliktus magyarok és az ukránok/szlovákok között, míg ahol szórványban élnek a magyarok, több a feszültség kisebbség és többség között.

A királyhelmeci diákok Kassát említették, ahol megszólják, ha valaki magyarul beszél, több konfliktusos helyzettel lehet találkozni boltokban, szórakozóhelyeken.

„Beregszászon az ukránok és magyarok között megvan a kapcsolat.” (beregszászi diák)

„Itt szeretik a magyarokat [közbeszólás: itt csak magyarok vannak]. Kassán néznek rád, hogy magyarul beszélsz.” (királyhelmeci diák)

„Szerintem a magyarok kedvesebbek a szlovákokkal, mint fordítva, meg egymás között is. (királyhelmeci diák)

A már Magyarországon tanuló diákoknak a szlovákokkal és Szlovákiával szembeni ellenérzéseik nagyobbak, zömmel negatív eseményeket, elemeket említettek a beszélgetés során. A határ átlépésével megjelenik egyfajta elköteleződés Magyarország, a magyarság felé, és ezzel párhuzamosan jellemzőek a szlovákokkal kapcsolatos sokkal markánsabb ellenérzéseik.

„Szlovákokkal nincs bajunk, nincs ellentét. Papíron mi is szlovákok vagyunk...” (királyhelmeci diák)

„Ha nekimennék valakinek vállal, akkor a szlovák agresszíven reagálna, itt pedig, bocsi-bocsi, mindketten elnézést kérnének. Durvábbak az emberek. Azért vannak itt is olyan emberek, de mégis más a helyzet itt, Újhelybe'. Ott más az emberek felfogása. Hamarabb verekszenek, és Sátoraljaújhelyen is hamarabb, mint Budapesten. De ha például olyan társaság jön össze, ahol mindenki kulturált, és nincsenek cigányok, akkor itt sincs balhé. Ez inkább az alkoholmenyiségtől függ, nem annyira a származástól, mert vannak normális cigányok is. Általában agresszívebbek a magyarok és a szlovákok is Szlovákiában.” (sátoraljaújhelyi diák)

„Magyarországon a szlovákokkal hajlandóak szlovákul beszélni, ha valaki tud. De ez elképzelhetetlen lenne Kassán, ott nem szólnak vissza magyarul, ha tudnak, akkor sem.” (sátoraljaújhelyi diák)

„Volt már olyan, hogy ismertem az eladót, tudtam, hogy tud magyarul, magyarul szóltam hozzá, de nem volt hajlandó magyarul válaszolni. Gondolom, féltette a munkáját. Biztos változtatott ezen a törvénykezés is.” (sátoraljaújhelyi diák)

„Szlovákiában nem szeretik a magyarokat, de inkább Nyugat-Szlovákiában. Kelet-Szlovákiában nem annyira vészes a helyzet, mert itt több magyar él, lehetséges, hogy nem szólal meg magyarul, de az anyanyelve magyar, akármit is mond.” (sátoraljaújhelyi diák)

„Vannak szlovákok, akik meg akarnak tanulni magyarul, mert ha eljön nyáron ide a nagymamájához, úgy könnyebb neki, hogy tud magyarul, mert a nagymama nem tud szlovákul.” (sátoraljaújhelyi diák)

Kárpátalján meglehetősen hasított a magyarok élethelyzete attól, hogy eltérő időzóna szerint élnek. A magyarok a közép-európai időzóna szerint, a hivatalos élet és az ukrán lakosság a kijevi idő szerint él.

„Ha ukránokkal találkozom, akkor tudom, hogy ukrán időről van szó, ha magyarokkal, akkor tudom, hogy a magyar időről van szó.” (beregszászi diák)

Az ukránok lakosság magyar nyelvhez való hozzáállása változó, a többség ért magyarul, de megszólalni nem mer, ahogy a diákok is értenek ukránul, de nem mernek beszélni, mert félnek, hogy hibásan beszélnek. A rendőrök leginkább ukránul beszélnek, az ukrán hivatalos ügyintézésbe a formanyomtatványok szintén ukrán nyelvűek, de szóban mindent lehet Beregszászon magyarul is intézni.

Kárpátalján jellemző, hogy a két nyelv természetes folyamatként összeolvad, vegyesen használják (pl. jelzőlámpa helyett szemafor, lépcsőház helyett polijez). A 'kucur' egy elterjedt „csúfolódó” kifejezés arra, aki keveri az ukrán és magyar nyelvet, de nem igazán sértő. Királyhelmeziek a nyelvhasználatban ilyen kapcsolatot nem említettek, igaz, a városban a szlovák lakosság aránya alacsonyabb.

Sátorlajújhelyen és Királyhelmeceken nagy probléma a cigányok jelenléte, minden mélyszegénységben élővel szembeni előítélet megjelenik a diákok elmondásaiban („nem akarnak dolgozni”, „sok gyerekeket szülnék”, „lopnak, amit nekik szabad”, de Szlovákiában a rendőrök erősebb közvetlen kontroll alatt tartják őket.)

„Nagykapos. Az egyik oka az volt, hogy idejöttem, hogy ne legyek ott. Elég érdekesek az emberek, felszínes, nem a saját életével foglalkozik, hanem hogy más mit csinál, hogy hol tudok másnak rosszat csinálni. Nincs lehetőség semmire, munkalehetőség nincs. És a legnagyobb baj, hogy most már lassan az 50 százalék cigány. Ami nem is lenne nagy baj, de nem azok a tisztességesek, hanem azok a másik fajták. Én ki tudok állni magamért, de a testvérem, aki kisebb nálam, még tart tőlük. Ő azért nem érzi jól magát, és ez nekem is rossz, hogy nem tudja magát megvédeni, és ezért nem olyan a gyerekkora, mint amilyen nekem volt.” (királyhelmecei diák)

„Ha az ember itt nem roma, feleannyi pénzt se kap mint ők, Hiába dolgozza le az egész életét.” (királyhelmecei diák)

A közbiztonságot rossznak tartják, a romák miatt este félnek kimenni az utcára. Sérelmezik, hogy Szlovákiában a romák identitásukat megváltoztatják, ha több támogatást remélnék magyarként vagy szlovákként. A magyarokat a szlovákokkal összeköti ez a közös „ellenségkép”.

„Több joga van, mint egy normális embernek, Kivételes emberek, az egész országban. Tehát például ha lopnak, akkor elnézik, megélhetési bűnözésnek mondják. (...) Minden este kijárnak a rendőrök, a környékre sehova nem járnak ki annyit, mint a mi falunkba. Este már nem merünk kimenni, csak ketten-hárman.” (királyhelmecei diák)

Mindkét határon túli városra jellemző, hogy számos rokoni szál köti a családokat Magyarországhoz. A beregszásziak inkább említették, hogy rendszeresen járnak át hozzájuk a Magyarországon élő családtagok, a királyhelmeziek köré-

ben viszont az a jellemzőbb, hogy ők mennek át látogatóba. Családjukkal rendszeresen járnak át Magyarországra vásárolni, szórakozni, fürdőbe, és akár dolgozni is. Sátoraljaújhely és Sárospatak mellett Kisvárda, Nyíregyháza és Miskolc a célvárosok. Ezeket a szolgáltatásokat nemcsak ők, hanem a térségben élők is használják, nemzetiségi hovatartozásuktól függetlenül. Kelet-Szlovákia szolgáltatásokban nagyon fejletlen, nincsenek szórakozási lehetőségek és fürdők, ezért jelentős a határon átívelő mozgás ezeken a területeken.

„Minden héten vagyok, mert anyukám Sátoraljaújhelyen varrónő, és mindig ott vásárolunk, a Tescóba megyünk érte.” (királyhelmeci diák)

„Nyaranta szoktunk menni ki Magyarországra rokonokhoz, Patakra és Pestre.” (beregszászi diák)

„Szoktunk fogadni nyáron és télen turistákat, és onnan is lesznek barátaim.” (beregszászi diák)

„Mi nem szoktunk menni, mert nekik könnyebb jönni Nyíregyházáról.” (beregszászi diák)

Mindkét határon túli iskola szervez táborokat, programokat Magyarországon, így a királyhelmeci és beregszászi fókuszcsoportok résztvevői mind jártak iskolai keretek között Magyarországon, elsősorban Budapesten, a Balatonon, és említették Ópusztaszer is. Az iskolai kereteken kívül különböző, a hagyományokat, a magyar nyelvet és az identitást őrző egyesületek keretében jártak még Magyarországon.

„A Rákóczi Szövetséggel minden évben megyünk Pestre ifjúsági találkozóra, és nyáron van tábor határon kívüli magyaroknak. A tábor Sátoraljaújhelyen van, vannak programok, fő téma Trianon, minden nap előadások, kálváriára koszorúzunk. »Van politikai töltete?« – »Nem mondanám.«” (királyhelmeci diák)

Ukrajna és Szlovákia között a mindennapi élet szempontjából nem derült fény rendszeres kapcsolatra a gyerekek életében. Néhányan említették, hogy Szlovákiából Ukrajnába piacra érdemes átjárni például függönyért, estélyi vagy mennyasszonyi ruháért. Az ukrán–szlovák határon is órákat kell várni a határátlépésére, ezért 3–4 havonta mennek csak át. Van, aki korábban járt az ukrán oldalon, de lejárt az útlevele, és az ukrán határátlépés kedvéért nem újítja meg, Magyarországra pedig nem kell útlevél. A kárpátaljai fókuszcsoport résztvevői nem említették, hogy Szlovákiába átjárának, a határon való várakozás miatt ritkán vállalkoznak erre a tortúrára, ha mégis, akkor Magyarországra mennek. *„De az ukránok sem engedik át könnyen a magyarokat. Szóval kölcsönösen nem szeretjük egymást”* (beregszászi diák).

A fókuszcsoportok résztvevői között mindegyiküknek van rokona, ismerőse, aki tanul vagy dolgozik Magyarországon, így van arról képük, milyen az élet a határ túloldalán. Ez segíti őket abban, hogy ők maguk is átköltözzenek, és Magyarországon telepjenek le. A kemény határ, amely Magyarország és Ukrajna között húzódik, sokkal különlegesebbé, vágyottabbá és idealizáltabbá teszi a Kárpátaljai fiatalok fejében kirajzolódó Magyarország-képet, mint a felvidékiek esetében.

„Egész családok költöznek ki, nagymamák is, mert ott jobbak a lehetőségek. Itt egy ember nem dolgozhat egy bankba, ha nem tud ukránul, meg hát a határon is nehéz átjutni. Magyart 2-3 órán engednek át, ukránt gyorsabban.” (beregszászi diák)

Az identitást meghatározó egyéb elemek

A határok által szabdalts régióban élők identitását meghatározza, hogy milyen etnikai csoporthoz tartozónak vallják magukat. Az etnicitást nemcsak az etnikai csoport kultúrája határozza meg, hanem a társadalmi interakciók is (Eriksen 2008). A régióban élő etnikai csoportok közötti társadalmi interakciók mintázatának a jellegét a régiót szétválasztó országhatárok is jelentősen befolyásolják. Identitás alatt azt a társadalmi önazonosságtudatot értjük, amely egyrészt magában foglalja az egyén tudását arról, hogy adott csoporthoz tartozik, illetve azt, hogy a csoporthoz tartozás számára érzelmi és értékjelentőséget hordoz (Turner 1998).

A fiataloknak a határról, annak fontosságáról alkotott képét és kettős identitásukat jól szemléltetik azok az identitáselemek, amelyek nem az iskolai élethez, továbbtanuláshoz kapcsolódnak, hanem életük egyéb részeit töltik ki. Idetartozik a médiahasználat, a szórakozás, a sport és a vallás. Kárpátalján és Felvidéken is a magyar nyelven elérhető tartalmak a vonzóak a fiatalok számára. A királyhalmeciek a határ nyitottsága miatt jobban tudnak élni a magyarországi lehetőségekkel, mint a beregszásziak. Ebben a dimenzióban is megfigyelhető a határ jellegének meghatározó ereje. A szórakozás kiemelten fontos egy fiatal életében, a királyhalmeciek gyakran utaznak azért át a magyar határon, hogy részt vegyenek egy koncerten vagy egy buliban. Kárpátaljáról ez a lehetőség nem áll fenn, ezért is kiemelten fontosak a különböző médiacsatornák a beregszászi fiatalok számára.

Televíziót főleg magyar nyelven néznek, elérhetőek a magyar csatornák mindkét határ túloldalán. Az ukrán, szlovák csatornákat ritkán nézik, „jobb híján” elsősorban a lokális híreket, valamint a sportközvetítéseket (pl. ha csak az ukrán adó közvetít egy adott meccset). Királyhalmecen említették a szlovák HBO-t, mert ott előbb jelennek meg az őket érdeklő filmek, valamint a szlovák tehetségkutató versenyt is nyomon követték.

„Hamarabb megtudom, ha karambol van, a szlovák hírekből, akkor szoktam használni.” (királyhalmeci diák)

„Ukrán tévében maximum, ha focimeccset nézek, amúgy csak magyart.” (beregszászi diák)

Ha nincs meg magyarul, megnézem a filmet oroszul vagy ukránul, anyukám segít, ha nem értek egy-két szót.” (beregszászi diák)

„Én sorozatokat, ami nincs magyarul, nézek szlovákon.” (királyhalmeci diák)

Zenehallgatási szokásaikat tekintve ízlésük vegyes és sokszínű. Hallgatnak mindenféle világ- és magyar zenét, trendi előadókat, kortársat és az 1960–70–80-as évekbeli magyar előadókat is. Szlovák és ukrán együtteseket megnevezni egyet-kettőt tudnak, de nem szívesen hallgatják őket.

„Meghallgatom a szlovákokat, de nem szeretem.” (királyhalmeci diák)

„A szupersztárt hallgattam, de inkább magyarokat, meg angolt szeretem, például a Takács Nicolas.” (királyhalmeci diák)

„...szlovákot csak, ha véletlenül meghallom a rádióban.” (királyhelmeci diák)

Az ukrán/szlovák családi és baráti kapcsolatokat kialakított tanulók nem mutattak hasonló ellenérzéseket az ukrán vagy szlovák előadókkal, csatornákkal szemben. Ők szívesebben és gyakrabban néznek ukrán műsorokat, és hallgatnak ukrán zenei előadókat is. Ez különösen és arányaiban inkább a beregszászi szakközépiskola diákjaira jellemző.

„A szlovákiai megasztárt is szeretem, meg az Elant [szlovák előadó], hallgatok mindenféle zenét.” (királyhelmeci diák)

„Ha megtetszik valami, akkor mindegy nekem, csak értsem a szövegét.” (királyhelmeci diák)

A szövegekben a magyar identitást, a Nagy-Magyarország eszményét megjelenítő zenekarokat ismerik, szeretik, a koncertjeikre elmennek.

„Voltam egy táborban, és minden reggel erre [Kárpátia] keltem.” (királyhelmeci diák)

„Szlovákot semmiképp, csak magyar rockot, például Tankcsapda, Alvin és a Mókusok, Depresszió.” (királyhelmeci diák)

Internetet mindenki használ, a közösségi oldalakat magyar nyelven látogatják, és többségében magyar barátaik vannak, de mindenkinek van ukrán/szlovák barátja, ismerőse. A facebookos profilja mindenkinek magyar. Ukrajnában van egy országos közösségi oldal, azt ukránul használják. A weben magyar oldalakat olvasnak, ami elsősorban a nyelvtudásnak köszönhető, de házi feladathoz segítségül hívnak ukrán vagy szlovák weboldalakat is.

A beregszászi gimnázium diákjai ritkán járnak szórakozni (részben fiatal koruk, részben a leterheltségük miatt), a királyhelmeciek és a sátoraljaújhelyiek viszont gyakrabban mennek. A miskolci pláza kedvelt célpont, moziba is sokan járnak oda. A nagykaposi és a sárospataki diszkókat, nyári fesztiválokat és koncerteket említik. A „Királyhelmec környéken koncertezett-e már valamelyik magyarországi előadó?” kérdésre bemonadják az Eddát, a Republicot, a Tankcsapdát és a Kárpátiát. A nyári Kárpátia-koncertet elmosta az eső, sokan említik az előző nyár fontos eseményeként.

Annak ellenére, hogy készültek, várták ezt a koncertet, a rossz időjárás mégis eltántorította őket a részvételtől. A beszélgetések során többször éreztük, hogy ezek a más környezetben nacionalistának titulált, burkoltan vagy nyíltan Nagy-Magyarországot éltető zenekarok és szövegek abban a környezetben más jelentést is kaphatnak. Számukra nem annyira a politikai felhangja érvényesül, nem a fanatizálódás a jellemző, hanem a hazaszeretet, a magyarnak lenni, tudni ezt és vállalni, a szülőföldhöz való ragaszkodás a maga pozitív értelmében jelenik meg, válik központivá. Ez az értelmezés a nemzeti táborok kapcsán is felmerült.

„Olyan zenekar, amiért érdemes, akkor Nyíregyházára is elmegyek, nincs messze.” (királyhelmeci diák)

„Itt is van, de azon a színvonalon, nem az a réteg jár oda.” (királyhelmeci diák)

„Szokott lenni néha program, például Királyhelmeceen szüreti fesztivál, nagyon ritka esemény, már itt Sátoraljaújhelyen is sokkal több, és minél délebbre megyünk vagy nyugatabbra, egyre több és több rendezvény van. Egész nyáron van itt fesztivál, de Szlovákiában nincsenek nagy fesztiválok, programok, de Kelet-Szlovákiában egyáltalán nincs. Szlovákoknak nincs szervezőkészségük.” (sátoraljaújhelyi diák)

„Két autóval megyünk anyukáékkal Kisvárdára gyúrni és szaunázni.” (királyhelmecei diák)

A kárpátaljai közösségeknek egyértelműen határokon átívelő kapcsolódási pontja a hitélet. Királyhelmeceen és Sátoraljaújhelyen nem jelent meg a fiatalok által elmondottakban a vallás és az egyházi élet fontossága sem a minden napokban, sem az értékekben. Feltételezzük, hogy az elzártabb, élesebb határokkal rendelkező Kárpátalján erőteljesebben van igény közösséget kovácsoló értékekre, alapokra, ami a magyarsághoz való tartozásban megerősít, és ehhez nyújt támaszt a mindennapokba szervesen beleilleszkedő közösségi egyházi élet. A vallás és az aktív hitélet megjelenik a gyerekek életében is. Részt vesznek iskolai hittanórán, és a saját településükön hétvégeként járnak hittanra, KÁTÉ-ra (a KÁTÉ a reformátusok számára a kántor által tartott foglalkozás). A hitoktatás is magyar nyelven zajlik, és a közösségi élet részeként lehetőség nyílik utazásra. A vallás szerepe a keresztszülők erőteljes kapcsolati jelenlétében is megnyilvánul, akik nagyon gyakran Magyarországon élő szülői barátokból kerülnek ki, ezzel is kötődve az anyaországhoz.

A vallás mellett a sport nyújt lehetőséget a határon átívelő kapcsolatok kialakulására. Sokan látogatnak Magyarországra határon túlról sportprogramok keretében. Ezzel párhuzamosan Beregszászon ez motiválja őket az ukrán nyelv használatára, mivel az edzések ukránul zajlanak, és a sporttársak vegyes ajkúak. Királyhelmeceen az ún. lábtoll nevű sport népszerű az iskolában, komoly csapatuk van, nemzetközi versenyekre is járnak.

„Hónaponta szoktunk járni Magyarországra, két-három napot töltünk ott. Csapatban van szlovák osztályos is, de ugyanúgy magyarul beszél.” (királyhelmecei diák)

„Egész Szlovákiában csak ebben a gimnáziumban úzik ezt a sportot.” (királyhelmecei diák)

„Járok edzésre, és ott csak ukránul meg oroszul beszélnek.” (beregszászi diák)

Továbbtanulási tervek, jövőkép

Az eredmények bemutatásában a jövőkép felvázolása az utolsó alfejezet, de jelentősége kiemelkedő, mivel a mobilitás és migráció alakulása szempontjából a fiatalok elképzelése, tervei döntően meghatározóak.

A fókuszcsoportban résztvevők többsége egyértelműen Magyarországon szeretne tovább tanulni. Még úgy is egyértelmű a választás, hogy sokszor a szakma, a terület még nem kristályosodott ki. A beregszászi gimnázium diákjainak zöme Magyarországon szeretné folytatni tanulmányait. A megismert kárpátaljai diákok többsége egyértelműen ráállt egy útra 6 évesen, és rengeteg energiát fektetnek vágyaik és céljaik teljesülésébe a gyerekek és a szülei is. Egyrészt az anyaország iránt érzet már-már romantikus és misztifikált szeretetük, kötődésük, másrészt az ukrán élet élehetlensége, nyomorúsága vezeti őket. Ugyanakkor a beszélgetés során több diák említette, hogy családi ismerőseik között vannak olyanok, akik tudatosan választják az ukrán nyelvű oktatást, az ottani érvényesülés érdekében. A megkérdezett

fiatalok egyrészt megértik, hogy aki itt akar maradni, annak célszerűbb az ukrán nyelvű oktatási rendszert választani, ugyanakkor sérelmezik, hogy ez a döntés a magyar identitás, a magyar közösség jövőjét fenyegeti.

A királyhelmeci gimnázium igazgatóhelyettesének tájékoztatása szerint a továbbtanulási arány 90 százalék, főleg a szlovák osztályok tanulói maradnak Szlovákiában, ők Kassát, Eperjest vagy Pozsonyt választják általában, páran Prágába mennek természettudományi szakra. Egy időben volt Királyhelmecen a Budapesti Corvinus Egyetemnek egy hároméves képzést nyújtó kihelyezett tagozata, azt a szlovák osztályok tanulói közül is sokan választották, de amióta ez a lehetőség megszűnt, inkább a szlovák felsőoktatást választják. A magyar osztályokból az igazgatóhelyettes becslése szerint a végzetek 70 százaléka Magyarországon tanul tovább, legtöbben a diploma megszerzése után nem jönnek vissza, mert például egy jogász a magyar jogi diplomáját nem tudja Szlovákiában használni. Elvileg az uniós jogszabályok miatt nem kell honosítani a diplomát, de szaknyelvtudás nélkül nehéz boldogulni orvosként, jogászként vagy pszichológusként. Magyarországon a debreceni, miskolci és a budapesti iskolákat választják legtöbben. *„Előző osztályomból harminc százalék maradt Szlovákiában tovább tanulni, többiek Magyarországra mentek”* (királyhelmeci igh.). A királyhelmeci igazgatóhelyettes szerint elsősorban nem a nemzetiségi hovatartozás, hanem a régió gazdasági helyzete az elvándorlás oka. Attól függően, hogy a diákok melyik nyelvet beszélnek jobban, abba az irányba indulnak el, de a lényeg, hogy „innen el”. Választásukat befolyásolja, hogy az alapiskolában mennyire tanultak meg szlovákul, és itt mennyire tudják azt fejleszteni. Sokan a nyelvi korlátaik miatt mennek el, nem fejlődik a beszédképességük. *„Nyelv az elsődleges náluk, sokan nem is gondolkodnak tovább”* (királyhelmeci igh.)

Egyre kevesebb a diák, az egész térséget az elöregedés jellemzi, a fiatalok elmennek, gyerekek pedig csökkenő számban születnek.

„Én a gyerekeket is úgy irányítom, hogy tanuljal gyermekem, és akkor majd mész a nagyvilágba.” (királyhelmeci igh.)

„Nem az a jellemző, hogy erre a vidékre visszajönnek, sajnós. És aztán ez így épül lefelé, fiatalok elmennek, gyerekek nem születnek, és ezáltal fenyeget bennünket a kihalás veszélye.” (uő)

„Volt olyan év, amikor egy évfolyamból 29 gyerek ment el Nyugat-Szlovákiába. Családjával elvándorolt, például Dunaszerdahelyre, Pozsonyba, Besztercebányára. Viszi a magyar gyereket is, viszi a szlovák gyereket is, mert ahol állást kap, odaviszi a gyereket. Itt így kezdődik a leépülés folyamatosan, megkezdődik az asszimiláció, és nem lesz magyar gyerek.” (uő)

A királyhelmeci fiatalok jövőképe többnyire kiforratlan. Irreális elképzeléseket, vágyakat fogalmaznak meg, konkrét céljaik nincsenek, páran említik hosszú távú terveik között, hogy „valahol Európában”. Ebben a kérdésben is megmutatkozik a határ szerepe. Szlovákiában a határok nyitottsága miatt a fiatalok vágyai is szabadabban szárnyalhatnak Hawaitól Görögorszáig.

„Valami nagyváros, ahol megfizetik az embert.” (királyhelmeci diák)

„Én szeretnék vagy Görögországba, vagy Angliába menni, tanárnak készülök. Nekem tetszik a görög nyelv.” (királyhelmeci diák)

A Sátoraljaújhelyen tanuló szlovákiai magyar diákok már eldöntötték a jövőjüket azzal, hogy Magyarországra jöttek középiskolába tanulni. Bizonyára Magyarországon élnek majd, egy jól körülhatárolható pályára álltak rá. A határ nyitottsága ellenére a magyarországi érettségivel nehezebb a szlovák felsőoktatásba, illetve a munkaerőpiacra bekerülni a nyelvtudás hiánya miatt.

Beregszászon a tudatos tervezés a jellemző, reális célokat tűznek ki, melyek célállomása Magyarország.

„Én nem szeretnék itt maradni, de még Magyarországon se, külföldön képzelem el, de még nem tudom hol, majd kiderül.” (királyhelmeci diák)

„Magyarba’, Budapest nagy álmom volt. Olyan szak, ahol az idegen nyelvet használom, angol, esetleg francia.” (királyhelmeci diák)

„Nekem például mindegy, mert én tudok ukránul is, meg magyarul is, meg oroszul is, de én is inkább Magyarba’ mennék, mert nekem az tetszik...” (beregszászi diák)

Néhányan gondolkodnak azon, hogy a saját országukban tanuljanak tovább, de ők is inkább magyar nyelvű főiskolákon. A felvidékieknél elvétve megjelentek Pozsony és Nyitra szlovák nyelvű felsőoktatási intézményei, Beregszászon említették az Ungvári Egyetemet és Beregszászi Magyar Főiskolát.

A beregszászi szakközépiskola diákjai közül a tovább tanulni szándékozók mind Magyarországon tervezik a továbbtanulást, és hosszú távon itt szeretnének élni. Akik szakmát akarnak szerezni, inkább maradnának Ukrajnában. A beregszászi gimnázium igazgatónője szerint a legjellemzőbb továbbtanulási célok Ukrajnán belül az Ungvári Nemzeti Egyetem, illetve a beregszászi Pedagógusképző Főiskola, Magyarországon pedig Budapest és Debrecen felsőoktatási intézményei. Az iskolából a továbbtanulási arány 90 százalékos. A tanulók az ukrán nyelvet nem sajátítják el megfelelő szinten, ezért inkább a magyar felsőoktatást választják, ahonnan a többség nem jön vissza.

„Egy két diák elmerészkedik Kijevig, de inkább akkor már Pest, annyira nem sajátítják el az ukrán nyelvet, hogy egy ukrán felsőoktatási intézményben boldoguljanak. Többség nem jön vissza, ott boldogul.” (beregszászi igh.)

A kárpátaljai szakközépiskolai diákok életének további alakulásában is szerepet játszik a magyarországi továbbtanulás, de nem olyan mértékben, mint a többi vizsgált oktatási intézményben. Az utóbbi években megemelkedett azok aránya, akik Magyarországra felvételiznek, de arányuk még így is csak a végzősök egyharmada. A többiek Ukrajnában maradnak, munkába állnak, vagy ott tanulnak tovább (Ungvár, Lemberg, Kijev).

„...minden attól függ, hogy neki az élete hogyan alakul, hol talál barátot, munkát, az, hogy idejárt iskolába, nem az határozza meg, hogy Magyarországra megy, vagy még tovább, illetve Ukrajnában marad...” (beregszászi szki. igazgatónő)

Következtetések

A határ nyitottságának hatása

A mindennapi élet legtöbb területét alapvetően pozitívan érintette a szlovák–magyar határ megnyitása. A határ megnyílása hozzáférhetővé tette mindenki számára a határ mindkét oldalán megtalálható szolgáltatásokat. A királyhalmeciek életének szerves része a magyarországi átjárás. Ezzel szemben Ukrajna zárt határa, a vízumkényszer és a rendkívül hosszú várakozási idő miatt az emberek mindennapjaiban nem szerepel a határ átlépése, ezért is ünnep, várt és vágyott esemény, ha Magyarországra jöhetnek.

A határ átjárhatóságából következik, hogy a királyhalmeci és a sátoraljaújhelyi diákok egyformán ki tudják használni a mobilitásból fakadó lehetőségeket (vásárlás, fürdő, szórakozás). Jövőképükben jobban érvényesülnek a határtól független adottságok: depressziós régió, fiatalok jövőkép-nélkülisége. Ezek más régiókban is kimutatható korjelenségek. Függetlenül attól, hogy a határ melyik oldalán tanulnak, hasonlóak a problémáik, terveik. Az Európai Unióhoz való csatlakozás lebontotta a határt, és ezzel a közös gondokat a felszínre hozta. Ugyanakkor a postai és telefonszolgáltatások tarifái nemzetközi, nincs törekvés a szolgáltatókkal egy kedvezményes régiós díjszabás kialakítására. A határon átívelő közlekedés sem megoldott, a Sátoraljaújhely–Kisújhely határán lévő „magyar állomás” a közelmúltban szűnt meg, azóta semmilyen közösségi közlekedés nincs. Ellenben a szlovák magyar határterületek nyugati felén a pozsonyi közlekedési vállalatnak Rajkán van megállója.³

A magyarsághoz fűződő viszony a zártabb határ miatt Kárpátalján romantikusabb, elkötelezettebb, Királyhalmecen a határ átjárhatóságából fakadóan árnyaltabb az anyaország megítélése, saját magyarságuk, identitásuk megélése bonyolultabb.⁴

Identitás

A határokon átlépő középiskolások elbeszélésében Sátoraljaújhelyen megjelent a „sehova se tartozás” érzése. Megfogalmazták, hogy a tanároknak voltak fenntartásaik velük szemben, amikor az iskolába bekerültek, mert ők szlovákok. A tanárok és a kollégiumi társaik részéről jövő konfrontációkat, a tanulásban jelentkező nyelvi hátrányból származó nehézségeiket kivetítik a határon túliságukra, és gyakran támadásnak élik meg, miközben emögött gyakran inkább a különböző iskolarendszerekből fakadó tudásbeli hiány, nyelvi sajátosságok találhatók. A diákoknak sokszor el kellett magyarázniuk, hogy akkor ők tulajdonképpen kicsodák: nem szlovákok, csak szlovák állampolgárok, de magyarok.

Tipikus jelenség volt ez a kettősség, főleg a felvidéki, Magyarországon tanuló magyar diákok körében: „*itt sem vagyok otthon, ott sem vagyok otthon*”, de a királyhalmeciek is említették ezt az érzést, amely körülvézi őket, ha Magyarországra jönnek. Ez efféle megélés nem jelent meg Beregszászon, a szigorú határ miatt a kárpátaljai diákok ritkábban kerülnek olyan helyzetekbe, hogy magyarázniuk kellene nemzetiségi hovatartozásukat. Ez elsősorban annak

³ http://dotoho.blog.hu/2010/12/01/a_801_es_jarat (utolsó letöltés: 2015. 01. 12.)

⁴ A beszélgetés végén a résztvevők kis ajándékot (ELTE TáTK feliratú tollat és karkötőt) kaptak, amivel a közreműködést köszöntük meg. A szimbolikus értékű ajándékokat eltérően fogadták a gyerekek: az ukrán csoport tagjai számára a Magyarországról származó, jelképes ajándék láthatóan komolyabb értéket képviselt, mint a magyar és szlovák csoportok diákjai számára.

köszönhető, hogy főleg szervezett, védettebb formában látogatnak át a határon (iskolai kirándulás, családi látogatás, sportverseny).

„Emberfüggő, ki hogyan áll hozzá a szlovákokhoz vagy a szlovákiai magyarokhoz. Itt szlovákok vagyunk, ott meg magyarok. A tanárok nem is tudnak különbséget tenni a szlovákok meg a magyarok között. Nekünk kellett elmagyarázni, hogy mi felvidéki magyarok és magyarok vagyunk, de szlovák állampolgárok. Volt egy-két megjegyzésük: minek jöttünk ide idegesíteni a tanárokat. Persze más is idegesíti a tanárokat, csak azt nem úgy veszik. Kivételezés, hogy a szlovákoknak többet kell teljesíteni, mint a magyar állampolgárnak, de ez is tanárfüggő.” (sátoraljaújhelyi diák)

„A koliban is párszor leszlovákoztak a társaim, ilyenkor kikeltem magamból.” (sátoraljaújhelyi diák)

„Én jobban érzem magam ebben az országban. Nyáron volt egyszer-kétszer, de itt jobban érzem magam. Nincs annyi feszültség.” (sátoraljaújhelyi diák)

Identitásuk nemcsak etnikai hovatartozásokon múlik, hanem adott településen betöltött társadalmi pozíciójuk, családjuk helyzete, rokoni, gazdasági kapcsolataik is befolyásolják azt. Ebből a szempontból kutatási eredményeink csak azon társadalmi rétegeket érték el, akik a legmobilabbak, leginkább rendelkeznek azzal a háttérrel és tudással, hogy kihasználják a határok jelenlétét a régióban.

Az identitást összetettségét mutatják a régióban élők szóhasználatában megmutatkozó sajátosságok. A beszélgetések során folyamatosan nehézséget okozott, hogy nincsenek megfelelő szavak a különböző identitásokra, élethelyzetekre, nemzetiségi hovatartozásra. Sokszor kellett visszakérdezni, hogy pontosan kikre gondolnak, amikor az mondják, hogy szlovák, magyar vagy ukrán. Nemcsak egy-egy beszélgetés során, hanem földrajzilag is változtak az evidenciák. A beszélgetések alatt sokszor változott, hogy állampolgárságuk vagy anyanyelvük, identitásuk alapján sorolnak-e be valakit, akár magukat is valamelyik nemzetiséghez tartozónak. Ha nincsenek szavaink, amelyek leírják egy jelenséget, egyértelműen pontosítják egy adott régióban élők hovatartozását, abból az következik, hogy az egymáshoz való viszonyuk sincs tisztázva, múltbeli sérelmeik, traumáik sincsenek feldolgozva. A szavak nélkülisége tehát két dolgot jelent: egyrészt valamilyen traumát, másrészt háritást, tabusítást egyszerre (Hermann 2003).

A régió nem tud kilábalni a Trianon okozta sokkból

„... főleg a politikusoknak köszönhető, szóval el vagyunk idegenedve egymástól.” (királyhelmecei diák)

„... akik ott laknak magyarok, nem tudnak igazán magyarkodni, mert megkülönböztetés van, félnek magyarnak lenni Szlovákiában.” (sátoraljaújhelyi határon túli diák)

„... ez [Trianon] minden embernek fáj, annak a fájdalma, hogy elszakították a területeket... ez ellen tenni már nem lehet semmit, emlékezni kell rá...” (sátoraljaújhelyi határon túli diák)

Egyértelműen megfigyelhető, hogy a határon átívelő szórakozási, tanulási, vallási és sportolási lehetőségekben nincs határon átívelő kapcsolat Ukrajna és Szlovákia között. Mindkét határon túli területen élők az anyaországgal igyekeznek határon átnyúló szálakat kiépíteni, egymással nem.

Gazdasági hatások – boldogulás

A megkérdezetteknek a régió jövőjéről, a határ szerepéről alkotott véleményét a „boldogulás” mint kulcsfogalom jellemzi. A régió egészére jellemző kilátástalanság, munkanélküliség, a jobb életlehetőségek reményében választják mindhárom iskola tanulói a magyar felsőoktatást, és többségük nem tér vissza a régióba. Ebből a szempontból a magyar határ szerepe jelentős, a Magyarországra irányuló áttelepülés meghatározza a térség jövőjét, és ez komoly frusztrációt okoz a képző intézményekben és az ott dolgozó pedagógusokban, akik elősegítik ezt a folyamatot.

A kutatás három, magyar kisebbségi elitpozíciót betöltő középfokú intézményben zajlott, amelyek ahelyett, hogy a helyi kisebbségi elit termelésébe kapcsolódnának be, a migrációs tervek megvalósításának kiképző intézményei. Ez a paradox helyzet számos következménnyel és útfüggőség kialakulásával jár. Feltételezhető, hogy részben emiatt záródnak be az etnocentrikus magyar identitásba ezek a gyerekek, hogy aztán a helyi többségi társadalomba való beilleszkedésüknek épp az legyen a legnagyobb akadálya, hogy nem beszélnek a többségi nyelvet, és nem is érintkeznek a többségi társadalommal.

Ez a fajta elittermelés – amelyet épp a lehetőségek kibővítésére működtetnek – a mobilitási pályák erős leszűküléséhez vezet, hisz csak azok tudják folytatni a tanulást, akiknek a szülei megfelelő anyagi háttérrel rendelkeznek, s ők is elsősorban csak a magyar felsőoktatásban vehetnek részt.

A határon túli magyarok migrációjával kapcsolatosan megfigyelhető jelenség, hogy Magyarországot nem végállomásnak, hanem tranzitországnak tekintik. Kutatásunk tapasztalatai szerint azonban ez a kárpátaljaiakra kevésbé jellemző, ők inkább terveznek Magyarországra költözni, mint a felvidékiek, akik az EU-tagság révén – maguk és a környezetük élők – már jártak Nyugat Európában. Felvidéken jellemző megélhetési forma, hogy a családok női tagjai ápolási, gondozási feladatokat, bentlakásos munkát vállalnak, főleg német nyelvterületeken.

A nyelv

A másik alapvető oka az elvándorlásnak a nyelvtudás hiánya. Az a tény, hogy a tanulók nem szeretik használni az államnyelvet, és nem hajlandók elsajátítani a tanuláshoz, munkavállaláshoz megfelelő mértékben, szűkíti a lehetőségeiket az állampolgárságot adó országban.

A határ nyitott-zárt volta, a régióban élő családok feldolgozatlan és kibeszéletlen traumái, a „politikai csörték” a három ország vezetői között mind kihatnak arra a tényre, hogy a régióban élő fiatalok sokkal inkább kényszerként élik meg az államnyelv tanulását, mintsem lehetőségként, és viszont. A nyelvtanuláshoz, nyelvhez való viszony erőteljesen mutatja a fiatalok véleményét a három határ által szétszabdalt régióról. Az a tény, hogy egymás nyelvét nem hajlandók a régióban élő fiatalok megtanulni, kifejezi azokat az elnyomott indulatokat, amelyek a régióban tapasztalhatók, függetlenül attól, hogy a határ éles, mint Magyarország és Ukrajna között, vagy laza/átjárható, mint Szlovákia és Magyarország között. Ezek a hátrítási mechanizmusok teret engedhetnek az olyan utópikus és/vagy bűnbakképző ideológiáknak, amelyeknek szélsőséges politikai tettekben is megnyilvánuló hatása lehet. Ennek táptalaját jelenthetik azok a még magyar tudatot őrző identitáserősítő rendezvények, kulturális események, valamint nacionalista tartalmú

megnyilvánulások (lásd zenekarok, politikusi beszédek), melyeknek az ott élők még most nem tulajdonítanak politikai jelentőséget.

Jövőképek

Ezen elemzési szempontok mentén négy csoportot lehet megkülönböztetni:

- az első csoportba tartozók célja az anyaország, illetve más nyugat európai országokba vándorlás, hosszabb-rövidebb ideig való tartózkodás (tanulás, munkavállalás);
- a második csoport tagjai számára az államnyelven tanulás és a származási országban maradás, az ottani boldogulás a cél;
- a harmadik csoport fiataljai ennél árnyaltabban gondolkoznak a helyzetről: a közeledést, egymás nyelvének megtanulását az együttélés feltételeként, mindenki boldogulása zálogaként értékelik;
- a negyedik csoportba tartozók a Magyarországról megerősített nacionalista szemléletben küldetesként tekintenek a magyarság fenntartására az adott területen, és semmilyen kompromisszumra nem hajlandók.

Összefoglalva: az EU-tagság nagyobb horizontot nyit mind a fiatalok továbbtanulási terveiben, mind a jövőképükben a szlovák–magyar határ mentén, mint a zárt határokat fenntartó Ukrajnában. Ezzel szorosan összefügg az a tény, hogy a szlovák–magyar határ viszonylatában megfigyelhető mobilitás és továbbtanulási tervek gazdasági kérdésnek tekinthetők. A boldogulás mint kulcsszó a legfontosabb motivációs tényező, ami mentén a régióban élő fiatalok a jövőjükéről döntenek. Beregszászon a határ éles jelenléte miatt erőteljesebben megragadhatók a nemzetiségi identitást, magyarságot hangsúlyozó elemek a gyerekek terveiben.

A határ zártságával járó életvitelre és gondolkodásra kiható következmények egyértelműen bizonyítják, hogy az európai unió szellemiségének – mely a nemzetiségnek autonómiát hagyva, de azon túllépve az általános emberi jogokat és a méltóságot, valamint a nemzetiségek közötti együttműködést hangoztatja – van létjogosultsága, az egyének szintjén a mindennapi életre minőségileg ható változásokat tud eredményezni.

Ugyanakkor a fizikai elhatárolódás lehetősége, a szabadság megélése kevésbé kényszeríti rá az együtt élő nemzetiségekre az együttműködést. A nehézségek megoldására kínálózó egyik lehetőség az elvándorlás, míg a zárt határok mentén jobban rá vannak kényszerítve a nemzetiségek az együttműködésre, a helyzet elfogadására. Lehetséges, hogy ez lenyomja az érzéseket, és később még nagyobb kárt, robbanást okoz. Mégis azt gondoljuk, hogy – különösen egy diktatórikus rendszer után – az embereket nem lehet magukra hagyni, bízva abban, hogy értik, tudják és alkalmazni is képesek lesznek majd az emberi jogokat, a méltóság fogalmát. Valamilyen típusú politikai „nyomás”, összefogás kell ahhoz, hogy elősegítsék az egymás mellett élést, még inkább netán az együttélést (pl. közös gazdasági vállalkozások elősegítése, egymás nyelvének megtanulása). Különösen azért fontos ez, mert az előítéletesség, gyűlölködés nem áll meg a magyar–szlovák/ukrán ellentétnél, hanem a gazdasági tényezők romlásával recesszívúvá válnak, könnyen tud egy másik, gyengébb kisebbség felé fordulni az effajta gyakorlat (cigányokkal kapcsolatos ellenérzések, ellentétek és a velük kapcsolatos nagy egyetértések). Vannak próbálkozások, például Beregszászon van olyan ukrán iskola, ahol idegen nyelvként a magyar választható.

Mindeközben a határ mellett élő magyaroknak a határon túli nemzetiséggel szinte semmilyen kapcsolatuk nincs, az átlátogatás még turistaként is ritka. A határ jellege, átjárhatósága alapján jelentős különbség látható a beregszászi

diákok jövőképe, illetve a Királyhelmeceken vagy Sátoraljaújhelyen tanulók elképzelése között. Zárásképpen a határ jelentőségét a határátkelésre használt kifejezésükkel szeretnénk bemutatni:

„A beregszásziak »kimennek Magyarba«, a királyhelmeceiek »átmennek Magyarba«.”

Összefoglalás

A kutatásunk igazolja, hogy a határ zártsága-nyitottsága a fiatalok életében is meghatározó szerepet tölt be, hasonló funkciókkal, mint az aktív korosztály mindennapjaiban. Az identitás és a jövővel kapcsolatos tervek a határ jellege, az adott ország külpolitikai tényezői szerint differenciálódnak.

A régióban megfigyelhető hasonló gazdasági és társadalmi adottságok miatt a határoktól független közös jellemző a nyugati irányba való vágyódás és – aki teheti – a munkavállalás és/vagy az elvándorlás. A meglévő közös, régióra jellemző problémák felismerése és megoldása nem lehetséges nemzetállami keretek között. Mivel Szlovákia és Magyarország is az Európai Unió tagja, közöttük nincs formális határ, a fejekben mégis erős határvonal él a korábbi valós vagy vélt sérelmek és félelmek miatt. Bár a határ nem léte lehetővé tenné a közös gazdasági helyzetről, a hasonló társadalmi és etnikai problémákról való együttes gondolkodást, az együttműködésben rejlő lehetőségeket mégsem aknázzák ki a felek, és ez veszélyeztetheti a régió jövőjét. Egy prosperáló régióban elengedhetetlen, hogy az együtt élő nemzeti-ségek ismerjék egymás nyelvét (pl. Monarchia) és felismerjék a közös érdekeiket. A változás generálása a fiatal nemzedékek feladata lehetne, ehhez azonban a nemzetállami kereteket túllépve, a többi nemzetiség értékeit megismerve és elfogadva, egymással együttműködve kellene a helyben való boldogulásért és a terület élhetőbbé tételéért tenni.

Irodalom

- Eriksen, Thomas Hylland (2008): *Etnicitás és nacionalizmus*. Budapest–Pécs: Gondolat–PTE.
- Gazsó Ferenc (1982): Az esélyegyenlőtlenségek és az iskolarendszer. *Társadalmi Szemle*, 37 (11).
- Herman, Judith Lewis (2003): *Trauma és gyógyulás*. Budapest: Háttér Kiadó – Kávé Kiadó – NANE Egyesület.
- Reisinger Adrienn (2008): Oktatási kapcsolatok a szlovák–magyarszlovák–magyar határtérségben. *Tér és Társadalom*, 22 (3): 127–149. http://epa.oszk.hu/02200/02251/00032/pdf/EPA02251_Ter_es_tarsadalom2375.pdf
- Róbert Péter (1991): Egyenlőtlen esélyek az iskolai képzésben. *Szociológiai Szemle*, 2 (1): 59–84.
- Turner, John C. (1998): A társadalmi összehasonlítás és társadalmi azonosságtudat. In Erős Ferenc (szerk.): *Megismerés, előítélet, identitás*. Szociálpszichológiai szöveggyűjtemény. Új Mandátum – WJLF, 330–360.
- Vicsek Lilla (2006): *Fókuszcsoport*. Elméleti megfontolások és gyakorlati alkalmazás. Budapest: Osiris.